

Mapování umění dialogu v denících studentů

Jan Karaffa

Obsahem jsou výsledky dílčí fáze výzkumu zaměřeného na subjektivní vnímání vývoje dovedností potřebných k bytí v dialogu dramatických her a improvizací (dále DHaI). Popisování důležitých jevů probíhalo při průběžném čtení v rámci procesu *akčního výzkumu* deníků studentů primárního vzdělávání během zimního semestru, v němž výuka probíhala.

Pokoušeli jsme se tím zjistit, *jak studenti vnímají vliv výuky na rozvoj svých dovedností*, např. co v nich zanechalo prožitkové učení, které jevy považují za důležité, nakolik dochází k autoregulaci v procesu učení, ačkoliv nešlo o přesně zadávané úkoly, témata apod.

Pro vedení deníků byl zvolen postup volného psaní: studenti měli v rámci svých možností zaznamenat vše, co je po ukončení vyučovací hodiny dramatické výchovy – hlavní proudy 1 (dále DV) napadlo a co jim připadalo jako důležité k rozvoji jejich dovedností.

K *analýze obsahu deníků* byly použity *kvalitativní metody Otevřeného kódování jevů* souvisejících s rozvojem dovedností umění dialogu. Opětné pročitání popisovaných jevů objevujících se v zápisech studentů, doprovázelo vybírání těch, které byly důležité a nějakým způsobem souvisely s rozvíjením sledovaných dovedností. Postupnou analýzou byly tyto jevy utříděny do konkrétních kategorií. V další fázi pak bylo snahou jednotlivé kategorie ještě více zpřehlednit a najít podkategorie, případně vlastnosti kategorií.

Ze sledování vyplynulo, že se studenti věnovali ve svých denících především těmto kategoriím:

- ❖ Popis vlastních dojmů zaměřených na snahu zorientovat se a vysvětlit (racionalizovat? možná spíše vystižně popsat) pocity zážitků.

Příklad z poznámek k deníku Jany

- Popisuje obsah hodin, své dojmy a pocity.
- Popisuje činnosti, - sebereflexe = sebehodnocení “Měla jsem veliké problémy vžít se do atmosféry. Nedokáži se uvolnit, mám pocit studu, že budu vypadat špatně. Pohledy druhých mě strašně znervózňují.” Ke hře Viktora: “byli jsme plamínky, které se chovaly podle instrukce Viktora (od maličkého až po jeden velký společný oheň.” “Vyřádila jsem se a dokázala se uvolnit. Poskytuje mnoho prostoru.”
- Jde až k zhodnocení svých dovedností.

Komentář: Podle obrázku s definicí lze usuzovat, že první zápis píše až po druhé hodině ke hře Moniky (boční vedení na pláži). Nejistota. Jistota.

Příklad z poznámek k deníku Magdy:

- Vyjádření názoru na hodinu ve velmi stručné větě místo rozsáhlého popisu: “Sledovali jsme zase video.”

Vlastnosti kategorie: popisy stručné – rozsáhlé, vystižné – nic neříkající, přímé – klikaté
předsudky – vhléd, orientace – dezorientace v dojmech, pocitech, zážitcích.

- ❖ Vnímání atmosféry a vzájemných vztahů

Příklad z poznámek k deníku Magdy:

- Zaujímá hodnotící postoj k činnostem, skupině, vedení...: “Z první hodiny mám dobrý pocit, sešli jsme se dobrá parta (můj první dojem). Myslím si, že všichni mi za celý

rok hodně dají.” “Velice mě potěšila Petra, když řekla, že jsem MAGDA SYMPATICKÁ.”

Komentář: Vytváří si svůj vlastní názor a formuluje svá očekávání.

- Vnímání atmosféry, kvality interakce mezi hráči v DHal: “Měla jsem pocit, že ně všichni jsme úplně v pohodě a to mě mrzelo a nemohla jsem se úplně uvolnit.” “Už delší dobu pozoruji, že když je v místnosti někdo, kdo nemá dobrou náladu a není mezi námi uvolněný, přenáší ten pocit i na mě. I když si toho nejsem vědoma v podvědomí mám nějaký blok a ten mě svazuje.”

Komentář: Snaží se zorientovat se ve svých podvědomých reakcích – podléhání náladám druhých.

❖ Vytváření vlastního názoru, postoje k činnostem, obsahu DV, skupině, jednotlivcům, vedení.

Příklad z poznámek k deníku Petry:

- Popisuje co se jí líbilo: “Moc se mi líbilo, když jsme se rozdělili do skupin a měli jsme za úkol rozdělit si role – slona, veverky a mravenceKaždá skupina měla kousek textu – ty na sebe navazovaly. Měli jsme si promyslet, jak to uděláme, zahrajeme..... Bylo perfektní jak jsme na sebe navazovali a vytvořili malý příběh.”
- Popis činností a jejich zaměření: “Důležité bylo, abychom se jako skupina domluvili a spolupracovali na splnění cíle (pozn. Autora): To nebyl žádný problém. “Také jsem si musela uvědomit vlastnosti zvířat – charakteristiku...”

❖ Porovnávání získávaných zkušeností z hodin se svými dosavadními životními zkušenostmi i se zkušenostmi získávanými v jiných předmětech nebo oborech.

Příklad z poznámek k deníku Terezy:

- Popisuje a reflektuje hodiny DV, práci ve výtvarném kroužku, jiné aktivity, např.: výuku matematiky.
- Snaží se orientovat a vysvětlovat pocity zážitků v situacích a někdy i své reakce, velká šíře pozornosti = menší prostor pro hlubší zkoumání a rozvíjení zkušeností s DV,

Komentář: Deník vzala jako příležitost – jako vrbu k vlastním úvahám, doporučení: koncentrovat se především na výuku DV a zaměřit se také na studium literatury.

Příklad z poznámek k deníku Mirka:

- Popisuje vlastní postřehy k hodinám a činnostem, dává zkušenosti získávané v hodině DV do souvislosti se zkušenostmi dosavadními – je vidět, že o jevech přemýšlí!!!
- Dovednosti zpracovává také na základě odborné literatury.

Komentář: U Mirka je vidět vlastní iniciativa. Snaží se jít do hloubky problémů. Jeho pozornost je prozatím ještě hodně zaměřena na sebe sama.

Příklad z poznámek k deníku Viktora:

- Popisuje vlastní dojmy z výuky a srovnává výuku jiného předmětu z 1.roč. vyučující H.C. se současnou výukou ve specializaci: “Honza moc mluví, nebo zdá se mi to? Potřebuji více prostoru na otázky.” “Asi si musím zvyknout na chlapecký přístup.” “Hanka – připomíná maminku - má větší otevřenost.”

Komentář: Asi jde o poměrně velkou upřímnost a otevřenost k vyučujícímu, student o tom píše, přesto nebo právě proto, že ví, že to vyučující bude číst.

Vlastnosti kategorie: popis reality subjektivní – objektivní?; zaznamenávající – nezaznamenávající celou objektivní skutečnost; přesný – zkreslující; bez přemýšlení - úvahy s tvořivým využitím představivosti.

❖ Posuzování, reflexe až hodnocení činností a obsahu výuky.

Příklad z poznámek k deníku Martiny

- Popis činností a obsahu kombinovaný s reflexí vlastních dojmů a pocitů – formou vnitřního monologu (až náznaku k dialogu).

Komentář: Snaží se nahlížet velmi optimisticky a pozitivně.

- Ponaučení: “Nesud’ všechny lidi podle stručné charakteristiky.”
- Úvahy nad sebou i prací skupiny.

Komentář: Toto je pravděpodobně reakce na reakci učitele z vyučovací hodiny, když Martina začala posuzovat – charakterizovat jednoho ze skupiny podle toho, co dělal v činnosti, položil vyučující otázku, zda posuzující až nálepkující popis odpovídá skutečnosti a společně nad tím všichni zapřemýšleli.

Příklad z poznámek k deníku Petry:

- Objevuje se sebereflexe a popis vlastní zkušenosti a sebehodnocení: “Vnímat prostor a rytmus zároveň mi nedělalo žádný problém (možná proto, že jsem navštěvovala taneční soubor, kde jsme tančili podle hudby a přitom jsme museli být každý na svém místě, nebo se pohybovat, ale tak, aby všude někdo byl, ale to bylo nacvičené). Je pravda, že párkrát mi to nevyšlo – zaplnit prostor. Ale i tak to bylo perfektní...Celkem jsem se ostýchala, i když každý dělal zároveň a vím, že neměli moc času koukat po jiných.”
- Hodnocení dovedností, představitivost a spolupráce, porovnávání: “Práce ve skupině (ve dvojicích) byla pro mne moc zajímavá. Bylo moc těžké odhadnout a vědět, co bude dělat ten druhý. Musela jsem se moc soustředit, ale nakonec se mi to povedlo. To jsem byla s Nad’ou a skládaly jsme prostěradlo. Horší to bylo s Barčou, to jsme hrály tenis a ping pong. Tam to sladění zpočátku moc nebylo, ale ke konci jsme se snažily obě a myslím, že se nám to povedlo.” “Není nic lehkého předvídat, co si druhý myslí, jak bude reagovat. Ve mně to vzbuzovalo velké soustředění. Ale myslím, že časem to bude lepší.”

❖ Popis, reflexe a hodnocení potřebných dovedností a jejich vývoje – pokusy o jejich formulování při ujasňování doposud plně neuvědomovaných nebo při objevování nových.

Příklad z poznámek k deníku Magdy:

- Na základě tématu hodiny odvozuje dovednost: “Hrát si pro nás velké byl najednou velký problém, to je snad první dovednost, kterou bych si chtěla oživit. UMĚT SI HRAT.”

Příklad z poznámek k deníku Olgy

- Stručně popisuje činnosti i učení sama si uvědomuje své nedostatky např.: “ Při rytmickém pohybu: málo dokáži prosadit své stanovisko. Ukázněnost – dokázala jsem se uklidnit a pokračovat ve hře podle ostatních, i když jsem byla “naštvaná” že nikdo nechce opakovat můj rytmus. Nedokázala jsem v tu pravou chvíli přijít s novým rytmem – opět problém s dovedností – vnímání sebe sama, ale i svého okolí.”

Komentář: Zde byla účinná intervence učitele v upozornění na nedostatek přes zobecněný příklad a společné vysvětlení a objasnění příčin a důvodů, proč se někdy nemusíme prosadit ve skupině a co je potřeba udělat, aby k tomu došlo. Např.: Bez ostychu se projevovat srozumitelně, výrazně a čitelně pro ostatní. Důležité bylo uvědomit si, že to, že mi někdo nerozumí, ještě neznamená, že mi nechce rozumět, ale záleží i na tom, nakolik jsme pro druhé sami srozumitelní.

❖ Vyvozování dovedností z popisu a hodnocení činnosti učitele.

Příklad z poznámek k deníku Magdy:

- Hodnocení vyučujícího: “Znovu opakujeme a utvrzujeme se v pojmech hra, cvičení, improvizace, dramatická hra. Honza nám ukázal, jak obtížně se rozlišují jedna od druhé, protože se vzájemně prolínají.” “Moc se mi líbí, když nám Honza neříká, že říkáme něco dobře nebo špatně, neupozorňuje na chyby, nechá nás abychom na ně přišli sami nebo s pomocí ostatních.” ... “To je dobré používat s dětmi.”

Komentář: Vytváří si svůj vlastní názor na styl, vedení a způsob učení učitele.

❖ Posilování vědomí sebe sama – sebevědomí – sebedůvěry konkrétním jednáním - činy.

Příklad z poznámek k deníku Olgy

- Pochybnosti o sobě (asi snaha uspět): “Nikdy si nejsem jistá, jestli mě v tu chvíli napadnou ta správná slova. Vím, že by se mi ostatní nesmáli, ale přesto mám z jakéhokoliv svého mluveného projevu strach.”
- Nevydrží delší oční kontakt: “Tohle mi bylo nepříjemné. Nemám to ráda, když se mi někdo upřeně dlouho dívá do očí.”
- Popis a reflexe vlastního ne moc tvořivého projevu v pantomimicko – pohybovém zobrazování povolání (hra Terezy) “Já jsem si vylosovala instalatéra. Měla jsem pouze jednu představu, jak to předvést. Tak jsem to vícekrát opakovala. Naštěstí to Mirek nebo Viktor uhádl.” “Mé kompetence: měla bych se snažit přijít na více způsobů, jak ostatním sdělit to co je třeba.”

Komentář: Soustředí se příliš na sebe, což má asi vliv i na menší citlivost pro partnerskou spolupráci, ale sama si tuto skutečnost uvědomuje a snaží se na ní pracovat, např.: ke hře Na žraloka uvádí: “Postupně jsme se pohybovali tišeji. Až na mě. Já jsem při přesunu jedné židle dělala velký hluk.” ... “Také jsem se cítila součástí celku. Navzájem jsme se přidržovali, aby se nikdo v moři neutopil.”

❖ Získávání objektivnějšího náhledu na své pedagogické zkušenosti – jednání učitele sebereflexí a zpětnou vazbou reagujících studentů.

Příklad z poznámek k deníku Magdy:

- Reflexe posuzování vlastní činnosti velice optimistické: “...Měla jsem krásný pocit, že můžu ostatním zprostředkovat krásu, lehkost a klid do možná neklidné dušičky.”
- Popis a reflexe až hodnocení činností ostatních (celkem podrobné) s popisem toho, jak sama činnosti přijímala.
- Poopravení názoru na vlastní činnost po zhlédnutí videozáznamů a vyslechnutí reakcí spolužáků. “Bylo to pro mě velice poučné slyšet od lidí, kteří mi při hře přišli naprosto uvolnění, že se nemohli uvolnit.” Závěr plynoucí z toho pro mě je, že vedení skupiny mi ještě moc nejde. Neumím číst zpětnou vazbu, kterou mi ostatní vysílají. Když jsem si přečetla, jaký jsem měla pocit hned po realizaci hry, musím se přiznat, že jsem udivená z toho, že lidi, kteří navenek vypadali tak uvolněně, byli uvnitř uzavření. A že se vlastně hra vůbec nepovedla, protože jejím cílem bylo se uvolnit.

Komentář: Velmi optimistický náhled, hodnocení činnosti převážila radost z vlastního zvládnutí úkolu, je velmi náročné vnímat reálné prožitky ostatních bez zkreslování (záměrného a nezáměrného), změna k realističtějšímu pohledu.

- Snaha o orientaci v situaci a jejím ujasnění vysvětlení. Prožívání úspěchů a neúspěchů.

Odověď: (povzbuzující) Vnímat prožívání hráčů v DHal je velmi náročná dovednost a jak sama vidíš, jsi na nejlepší cestě se jí učit.

❖ Vytváření a ujasnění konkrétní představy o specifice učení v dramatické výchově.

Příklad z poznámek k deníku Petry:

- Pozitivní hodnocení zpětné vazby od skupiny “Bylo skvělé to se skupinou probrat.”
- Sebehodnocení: “Dívala jsem se na sebe – málo aktivní spíš stydlivá.”

Komentář: Učí se stále sebereflexi.

- Přání a očekávání ve vlastní zlepšení, získávání sebejistoty: “Ráda bych si zkusila ještě jednou takový výstup. Možná by to bylo lepší. Už asi vím, co mám čekat, co mě čeká. Na druhé straně popisuje učiva a činnosti u vlastních dovedností.

Komentář: Vytváření představy o tom, co vyžaduje učení v DV.

❖ Vyvozování vlastních závěrů, i takových, které se liší od původních záměrů z výuky

Příklad z poznámek k deníku Magdy:

- Popis činností, píše ze svého pohledu, závěry jiné než bylo záměrem učitele, ale přesto souvisí s obsahem, který byl součástí procesu učení přímo ve vyučování: “Dialog nezáleží na pocitu já (jak se cítím) ale ty (co prožívají ostatní). Na to bych si měla dávat pozor.” Dále rozvíjí - vývoj až k otázce: Tak o čem to je? I dále....

Komentář: V semináři šlo o radu učitele, že v momentě, když se v dialogu příliš soustředíme na sebe, tak nemusí být dialog plnohodnotný a proto je vhodné pozornost zaměřit na partnera a vlastní projevy se může být méně kontrolováno a může být mnohem přirozenější..

Otázky: Je pozornost Magdy zaměřena často na SEBE? Dokáže ji rozšířit? Je potřeba se na to zaměřit? Pro koho ze studentů to bude ještě důležité?

❖ Odhodlání rozvíjet své schopnosti – předpoklady až k autoregulaci profesních zkušeností (dovedností).

Příklad z poznámek k deníku Barunky

- Především přesný popis činností a obsahu hodiny bez vlastního názoru, postoje, hodnocení.
- Sebereflexe až v hodině Dramatické hry “Podnikatelé ve vesnici”: “Nejsem člověk, který dokáže dobře improvizovat. I když toto tvrzení je sporné. Záleží totiž především na prostředí, ve kterém se právě pohybuji. V naší skupině, přestože vím, že jsou všichni strašně fajn, se ještě přece jenom necítím ve své kůži. Jsou chvíle, kdy za mě jakýsi ostych spadne, ale je jich zatím málo. Víím, že to, jak se chovám a jednám v těchto hodinách, nejsem zatím ještě já.”
- **Komentář:** Popisuje své pocity nejistoty ze spoluúčasti ve skupině a uvědomované, ještě ne zcela přirozené bytí.
- Postupně sebereflexe přibývá především ve vztahu k pojmenování kompetencí učitele DV “MÉ KOMPETENCE – myslím si, že jako učitel DV bych měla být schopna vžít se v DH do role, která mi byla určena (případně kterou jsem si vybrala).”
- Sebereflexe vlastního mikrovýstupu je velmi upřímná.
- Členění sešitu vedeno přehledně: popis hodiny, kompetence a sebereflexe v modrém rámečku.
- Přemýšlení o otázkách a jevech, které se objevily v hodině.
- Úkol zaměřený na zhodnocení vlastních dovedností vypracován s pomocí odborné literatury: S. Kořátkové “Vybrané kapitoly z dramatické výchovy”
- Vynikající práce v deníku, přesně popisuje činnosti v hodinách i to, co si myslí, že se učila, výborně doplňuje své zkušenosti o výpisky z odborné literatury E. Machkové Metodika (1992), také se snaží pojmenovat, co se učila: “Učili jsme se vést dialog ... 2 – 3” (ofotit a přiložit), výstižně popisuje i své nedostatky ale i dále...! “Můj problém byl, že jsem se vždycky dlouho rozmyšlela. Nedokázala jsem reagovat ihned.” Výborné předsevzetí k změně stylu učení.

Příklad z poznámek k deníku Hanky

- Dialogický začátek, v němž pokračuje i později: kladení si otázky a hledání odpovědi.
- Popis činnosti a obsahu hodin DV.
- V úvahách si sama klade otázky a hledá upřímné odpovědi: “Ale jak to udělat? Jak mě ovlivní ve výuce osobní problémy? Následuje popis situace úmrtí herce pana Filipa a úmrtí tetičky, která měla jít učit. Jak v sobě potlačit osobní problém a plně se soustředit? Je to vůbec možné?” “Možná bych si měla o přestávce více vsugerovat, že je všechno OK, “naoptimistkovat” se, a myslet jen na to, co v tu chvíli dělat musím (už se mi 1x málem povedlo, budu to zkoušet...)”
- Popis vlivu činností na vlastní osobnost: “Už asi více chápu rozdíly mezi uvedenými pojmy. Je to legrace. Tyhle hodiny jsou určitě příjemné a užitečné. I pro mě v mém věku. Dodávají mi sebedůvěru – od doby co sem chodím, pozoruji, že ze mě opadáva takový ten blbý pocit, snad strach, který mě někdy přepadl při mluvení před lidmi. Nestávalo se to vždycky, ale občas si v závislosti podle tehdejší nálady, psychického, ale i fyzického stavu mé osoby. Strach – řikejme tomu tak – pomalu odchází, jako bych více nacházela sebe.
- Popis dovedností učitele DV (ale bez zhodnocení sebe – škoda).

Komentář: Úvahy až dialogického charakteru.

- Úvahy o učiteli: “..., jak je důležité být v roli učitele vnitřně v pořádku. Stále více si to uvědomuji. Učitel musí být vnitřně vyrovnaný, musí mít v hlavě všechno co chce ze sebe vydat. Musí vědět jak a kam nasměrovat studenty a podat jim to takovým způsobem, aby je “donutil” nebo spíš přiměl ke spolupráci ovšem nenuceně, studenti, aby sami chtěli. Uvědomovala jsem si tento fakt...”

Příklad z poznámek k deníku Pavly

- Od prvního popisu hodiny je patrná její zkušenost s DV.
- Popis + vlastní úvahy ke kompetencím učitele DV výborně odvozuje jednak z vlastní zkušenosti a jednak z hodin proběhlých (ofotit reflexi a zápis k dětské hře).
- Doplnuje hodiny o definici dramatické hry z literatury E. Machkové. Výborně hodnotí své dovednosti k DV v DHal, uvádí i dovednosti zatím neuvedené v dotazníku: “Dokázat nenásilně vybědnout k dialogu i ty, kteří o dialog zdánlivě nejeví zájem.” “Naplnit dialog smysluplným obsahem.”
- Sestavuje vlastní škálu:
 - + zvládám s přehledem,
 - ? bylo by dobré na tom pracovat,
 - nezvládám.

Komentář: Vzorový deník vede vynikajícím způsobem – přehledně a smysluplně.

- Popisy činností + vlastní komentáře, názory na ně.
- Rozpaky nad nejasnostmi vyplývajícími z hodiny: “Poslední činnost ráda ponechám diskuzi. Nejsem si jistá, jestli vím, o co přesně šlo, co bylo záměrem této činnosti.
- Velmi podrobně rozepisuje to, co se učila, uvádí vlastní motivaci k sebevzdělávání: “Líbilo se mi, že všechny činnosti byly naprosto plynulé návaznosti na sebe. Hodina byla velmi tvořivá a musím se přiznat, že mě motivovala k objevování dalších informací ve studovně a čítárně.” U V. Spodinové I. II.
- Popisuje svoji změnu – vývoj v průběhu cvičení 6, sdělování dojmů z tohoto cvičení.... Podrobněji pak i V. S. II. Citace (Wilhelm Williams z knihy “Příběhy jako klíč k dětské duši”).
- Přiložené ofocené materiály: pohybová průprava jako součást dramatické výchovy (svázaný) E. Polzerová
- strukturovaná dramatická práce – Jonathan Neelands
- dějiny tvořivého dramatu (pohled z USA) z časopisu tvořivá dramatika

- Objevuje se: výběr důležitého z minulých zápisů (definice, divadlo x dr. v.), popis hodin, metod a technik (J. Valenta?), hra v roli (dle 3. Valenty) improvizace, strukturované drama; fáze přípravy dramatu, tužkou doplnění zpřesňujícího popisu, cíl a otevřenost učiva, metod atd.
- Struktura dramatu: Expozice – Vznik – Kolize – Krize – Peripetie – Katastrofa – Katarze – Reflexe
- Výstavba dramatu (W. Dobson)
- Vede si zápisy ze strukturovaných dramát z výuky

Příklad z poznámek k deníku Mirka:

- Klade si vlastní otázky: Rozdíl mezi tolerancí a přijímáním druhého? (7. 12. 2000),
- Výpisky ze samostudia: o Vinifred Wardové a jejím tvořivém dramatu (playmaking – dělání her, hraní her).
- Sebereflexe a reflexe z hodiny (12. 12. 2000).
- Popis her i reflexe a sebereflexe – vlastní doporučení k seberozvoji (předepsal bych si minimálně jednou denně – po ránu) až k obraznému – poetickému hodnocení viz pohybové hry - variace. Další in Otázky Antonína Přídala...
- Sebehodnocení v odpovědích na otázky ke konci ZS
- Popis změn: “Je to fajn. Doma teď skáču, blbnu, řvu, hraji si před zrcadlem a mluvím s lidmi, kde se dá. Vědomě se zapojuji a věnuji jim i více pozornosti a snahy porozumět a projevit se.”

Zápisy v denících se změnilý ke konci zimního semestru především směrem k opakujícím se otázkám v průběhu výuky, tzn.: Co jste se ve výuce učili, přestože šlo o hru? Jak vnímáte své dovednosti učitele předmětu dramatické výchovy k vedení dialogu v dramatických hrách a improvizacích? Byl patrný vývoj v samotném psaní deníků, protože zpočátku se objevovaly u všech především stručné popisy činností a obsahu hodin spíše v neuspořádaných dojmech z hodiny, často i bez vlastního názoru, postoje, spíše v úrovni posuzování, než skutečném zhodnocení. Studenti popisovali podrobněji některé situace, které sami považovali za důležité. Zmiňují se v nich, např. o reakcích svých nebo partnerů a zaznamenávají v nich i posun u dovedností.

Povzbuzováním zpětnou vazbou učitele, ale v denících přibývalo reflexí a sebereflexí, v kterých se již autoři zamýšleli nad důležitými jevy objevujícími se v souvislosti s výukou. Postupně docházelo ke kvalitativním změnám především v popisu, protože se studenti učili reflexi a hodnocení jevů bez unáhleného zkreslujícího “nálepkování” (líbilo – nelíbilo, dobré – špatné), velmi ovlivněného subjektivními dojmy. Přesnější popis skutečnosti s plným akceptováním přítomnosti pocitů pak většinou směřoval k plnohodnotným úvahám, které měly až dialogickou povahu, v nichž občas nechybělo ani tolik důležité tázání se a možné zpochybňování nabývajících jistot. Zde se pak otevíral prostor pro tvořivý proces učení a zdokonalování v umění dialogu nejenom pro vedení dramatických her a improvizací.

Literatura:

STRAUSS, A.- CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X

ŠVEC, V. (ed.) *Monitorování a rozvoj pedagogických dovedností*. Brno: Paido, 2000. ISBN 80-85931-87-7

VYSKOČIL, I. *Úvodem*. In *Psychosomatický základ veřejného vystupování jeho studium a výzkum*. Praha: AMU Katedra autorské tvorby a pedagogiky, 2000. ISBN 80-85883-50-3

VYSKOČILOVÁ, E. *Dialogické jednání ve skupině herců a neherců*. In: *Dialogické jednání jako otevřená otázka*. Praha: AMU, 1997 s.24. ISBN: 80-85883-29-5